
Výskum slovensko-latinských a slovansko-latinských vzťahov v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV

Svorad Zavarský

Koncepcia výskumu slovensko-latinských vzťahov, ktorú prof. Ján Doruľa predložil v knihe *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (1977) a neskôr definoval ako jeden z pilierov výskumného zamerania Slavistického kabinetu, neskôr Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, predstavuje vynikajúci a v pravom zmysle slova moderný základ pre vedeckú prácu na tomto poli.¹ Ak položíme dôraz na slovo *vzťahy*, je v tom dynamika, ak prízvukujeme spojenie *slovensko-latinské*, zaznieva nám požiadavka interdisciplinárneho prístupu. Práve dynamizmus a interdisciplinarita sú kategórie, ktoré v súčasnosti, zdá sa mi, čoraz viac určujú smerovanie výskumu v historicky orientovaných humanitných vedách; bádatelia si čoraz viac uvedomujú potrebu pristupovať ku kultúrno-historickým fenoménom komplexne, teda pochopiť ich dynamiku, čo sa však nezaobíde bez zblížovania vedných disciplín. Široko poňatý výskum slovensko-latinských vzťahov *bez chronologického vymedzenia* má ešte jednu prednosť: najnovšie bádanie v oblasti latinského jazyka a literatúry obdobia novoveku totiž ukazuje, že nie je správne viesť ostrú hranicu medzi novovekom a stredovekom; to znamená, že striktné chronologicky vymedzené historické disciplíny nutne musia vychádzať poza svoje hranice; neolatinistika a latinská medievistika sa budú určite čoraz častejšie stretať a prepájať.

Aj fenomén latinskej kultúry na Slovensku treba vnímať ako historické kontinuum – najneskôr od čias solúnskych vierozvestovateľov a ich žiaka Gorazda, ktorý, ako sa dozvedáme zo života Metodovho, bol „učený dobre v latinských knihách“,² až do polovice 19. storočia. Prítomnosť bohatej latinskej kultúry na Slovensku ešte aj v prvých deceniách 19. storočia je fascinujúcim a dosiaľ takmer nepreskúmaným javom.³

---

* Príspevok je súčasťou projektu VEGA 2/0047/16.

¹ Porovnaj Doruľa, Ján: Plenárne zasadnutie Slovenského komitétu slavistov. In: *Slavica Slovaca*, roč. 30, 1995, č. 1, s. 94–95. Doruľa, Ján: Poznámky k vývinu a súčasnému stavu slovenskej slavistiky. In: *Veda a ideológia v dejinách slavistiky*, ed. Tatiana Ivantyšinová. Bratislava: Veda–vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1998, s. 195.

² Škoviera, Andrej (zost.): *Pramene o života svätých Cyrila a Metoda a ich učeníkov*. Bratislava: PostScriptum, 2013, s. 55.

³ Bližšie k latinskej kultúre na Slovensku v prvej polovici 19. storočia pozri: Zavarský, Svorad: „Dematur nobis Latina cultura, videbimus quid erimus!“ Obdobie národného obrodzenia z pohľadu latinskej filológie. In: *Slavica Slovaca*, roč. 42, č. 2 (2007), s. 124–130. Tenže: *Latinská kultúra na Slovensku v období národného obrodzenia (1780–1848) – nový pohľad na kľúčové obdobie sloven-*

Dobrý kľúč k fenoménu latinskej kultúry na Slovensku nachádzame u Jána Kollára (1793–1852), ktorý vo svojej *Literárnej vzájomnosti* v roku 1837 napísal: „slavistika ničím nezíska viac ako štúdiom antiky.“⁴ Toto na prvý pohľad prekvapujúce tvrdenie Kollár opiera o nasledovné pozorovanie (citujem z 11. kapitoly): „Je vari v Európe jazyk, ktorý by bol lepšie usposobený [...] na čo najužšie priateľstvo a spojenie s antikou ako jazyk slovanský vo všetkých svojich nárečiach? Je vari niektorý z moderných jazykov súcejší na prekladanie klasických autorov? Parafrazovať dokážu aj iné jazyky [...], ale skutočne prekladať, [...] to nikdy nedokážu tak ako slovanský jazyk, ktorý sa tak obdivuhodne zhoduje s gréckym a latinským v gramatike, syntaxi a prozódii. Ako žalostne vyzerá Homér, Vergílius, Horácius vo francúzskom, nemeckom či anglickom preklade, a naopak, ako rýdzo anticky, z formálneho i obsahového hľadiska, pôsobí každý z nich v preklade česko-slovenskom!“⁵

Tieto slová nemožno vnímať *len* ako prejav Kollárovo slovanského cítenia. Máme k dispozícii dostatok historických prameňov, ktoré nás oprávňujú povedať, že budúci viedenský profesor slovanského staroveku reflektoval hlbšie historické súvislosti, nielen aktuálny záujem svojho projektu slovanskej vzájomnosti. Kollárova myšlienka o úzkom súvise medzi slovanskou a klasickou antickou kultúrou sa nám ukáže v prekvapivom svetle, ak ju prečítame na pozadí pozorovania, ktoré v roku 1786 uverejnil Martin Juraj Kovačič (1743–1821) vo svojom novozaloženom odbornom časopise *Merkur von Ungarn*: „Latinský jazyk sa prestal v spoločenskom živote používať už takmer vo všetkých krajinách. V súčasnosti sa nepochybne ešte najviac udržal u *slovanských* národov v Uhorsku, Čechách a Poľsku. Dnes však môžeme pozorovať, ako sa v Čechách na miesto latinčiny stáva

---

sých dejín. In Žeňuch, Peter (ed.): XV. Medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov–Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013, s. 95–104. Tenže: Čo môže priniesť neolatinistika pre dejiny slovenskej kultúry? In Gerát, Ivan. – Bžoch, Adam – Podmaková, Dagmar – Urbancová, Hana – Hučková, Dana – Žeňuch, Peter (eds.): Vedy o umeniach a dejiny kultúry. Zborník z medzinárodnej konferencie. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 2013, s. 88–94.

⁴ Kollár, Johann: Ueber die literarische Wechelseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation. Pesth, 1837, §. XI. In Weingart, Miloš (ed.): Jan Kollár. Rozpravy o slovanské vzájemnosti. Praha: Slovanský ústav, 1929, s. 90: „Die Slawistik hingegen gewinnt durch nichts mehr als durch das Studium der Altern [...]“ Všetky nasledujúce preklady sú moje vlastné.

⁵ Tamže, s. 89: „Und gibt es wohl eine Sprache in Europa, die mehr geeignet [...] wäre die innigste Freundschaft und Verbindung mit den Alten zu haben, als die slawische in allen ihren Mundarten? Gibt es unter allen neuern Sprachen eine, die zum Übersetzen der Classiker tauglicher wäre als sie? Umschreiben mögen die andern wohl [...], aber eigentlich *übersetzen* [...] das können sie nie so wie die slawische Sprache, deren Grammatik, Syntax und Prosodie mit denen der Griechen und Römer so wunderbar übereinstimmt. Welch eine traurige Rolle müsser Homer, Virgil, Horaz in französischen, deutschen oder auch englischen Dolmetschungen spielen: und wie echt antik in Form und Inhalt erscheinen sie in einer böhmisch-slawischen Uebersetzung!“

vo vyšších spoločenských triedach módnym jazykom nemčina, v Poľsku nemčina spolu s francúzštinou. Najintenzívnejšie sa latinčina používala azda v Uhorsku [t. j. medzi Slovákmi], dokonca ňou hojne komunikovali aj obyčajní ľudia, ba aj ženy, a to až do takej miery, že v zahraničí sa domnievali, že latinčina tu bola jazykom ľudu.“⁶ (M. J. Kovačič, Merkur von Ungarn, 1786, I/1, 124.)

Ešte aj o polstoročie neskôr, v roku 1838, lipský časopis *Blätter für literarische Unterhaltung* v článku venovanom zdôvodneniu jazykovej maďarizácie v Uhorskom kráľovstve zľahčujúco napísal: „Hoci je nemálo sedliakov medzi Slovákmi, ktorí rozprávajú po latinsky, celkový počet tých, ktorí latinčinu používajú ako konverzačný jazyk, je v Uhorsku veľmi malý.“⁷

Je teda jasné, že Kollár svojimi slovami o význame klasického dedičstva pre slavistiku reflektoval historicko-kultúrne súvislosti, ktorých aj on bol ešte živou súčasťou. Je skutočne zaujímavé pozorovať, ako táto Kollárova idea rezonuje v slovanskom svete dnes po takmer dvesto rokoch, hoci u jeho súčasníkov nenašla odozvu.

Tak napr. Vladimir Vratović, jeden zo zakladateľov chorvátskej neolatinistiky, takto charakterizoval význam latinskej kultúry pre dejiny chorvátskeho národa: „Málokterý národ v Európe má takú kontinuitnú a tematicky pestrú literatúru v latinskom jazyku [ako Chorváti].“⁸ „Latinčina nielen že neodcudzila chorvátskych spisovateľov od základných problémov chorvátskeho národa a od literatúry písanej v materinskom jazyku, ale naopak plnila, najmä od 17. storočia, funkciu pevného puta medzi jednotlivými spisovateľmi i celými regiónmi [...]“⁹ „Tak sa pripravovala pôda pre národné a kultúrne obrodenie realizované Ljudevitom Ga-

⁶ [Kovachich, Marin Georg]: Preisaufgabe auf ein *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Hungaricae, Ecclesiastico-Historico-Diplomatico-Iuridico-Oeconomico-Dicasterialis-Philologico-Reale*. In Merkur von Ungarn, roč. I, č. 1 (1786), s. 124: „Der Gebrauch der lateinischen Sprache im gemeinen Leben und Umgange hat bereits beynahe in allen Ländern aufgehört. Ohne Zweifel wird er sich bis zu unserer Zeit am meisten noch bey den slavischen Nationen in Ungarn, Böhmen und Polen erhalten haben: nun aber sehen wir, daß in Böhmen statt der lateinischen die deutsche, in Polen aber die deutsche und französische bey der höheren Klasse als Hofsprachen Mode werden. In Ungarn war die lateinische wol am stärksten im Gebrauche, so gar bey vielen gemeinen Leuten, ja selbst bey dem Frauenzimmer, so daß man im Auslande der Meynung war, sie wäre hier eine Volkssprache.“

⁷ Die lateinische Sprache in Ungarn. (Článok bol uverejnený pod autorskou šifrou 42.) In *Blätter für literarische Unterhaltung*, roč. 1838, zv. 1 (Januar bis Juni), č. 88 (Donnerstag, 29. März 1838), s. 360: „Zwar gibt es unter den Slowaken noch manchen Bauer, der Lateinisch spricht; allein die Zahl Derer, die sich desselben als Conversationssprache bedienen, ist sehr gering.“

⁸ Vratović, Vladimir (v spolupráci s V. Gortanom): *The Basic Characteristics of Croatian Latinity*. In Vratović, Vladimir: *Croatian Latinity and the Mediterranean Constant*. Zagreb-Dubrovnik: Most/The Bridge, 1993, s. 52: „Few nations in Europe have such a continuous and thematically varying literature in the Latin language.“

⁹ Tamže, s. 67: „The Latin language not only did not estrange Croatian writers from the essential problems of their people and the literature in the mother tongue, but even acted, especially after the seventeenth century, as a firm link between individual writers and whole regions [...]“

jom a jeho spolupracovníkmi v Záhrebe v tridsiatych rokoch 19. storočia. V celom tomto procese chorvátski latinskí spisovatelia zohrali veľmi významnú úlohu.¹⁰

Analogicky môžeme opodstatnene uvažovať nad tým, či aj korene slovenského národného obrodzenia nemáme hľadať práve v období veľkého rozkvetu latinskej kultúry v Uhorsku v tereziánskom období (teda v rokoch 1740–1780).¹¹ Ved' aj naši autori začiatku 19. storočia nazývajú túto periódu jednoznačne obdobím zlatého veku latinskej literatúry. Výskum latinskej kultúry v období národného obrodzenia sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava realizuje od roku 2007 a bol prezentovaný na viacerých konferenciách v zahraničí.

Veľký význam latinského dedičstva pre svoju identitu a národné dejiny si uvedomujú aj východní Slovania. Ukrajinská klasická filologička Ludmyla Ševčenko-Savčyns'ka, jedna z najaktívnejších bádateľov na poli latinskej literatúry Ukrajiny, zhrnula svoje mnohoročné skúsenosti v takejto charakteristike: „Latinská literatúra, ktorá má celý rad špecifických črt, je jazykovým variantom národnej literatúry, ďalší vyjadrovací prostriedok v rukách spisovateľa [...] Toto potvrdzujú výsledky žánrovej a poetologickej analýzy jednotlivých diel.“¹²

K podobnej predstave sa na Slovensku hlásil už literárny historik Andrej Mráz, ktorý v roku 1948 vo svojich *Dejinách slovenskej literatúry* napísal: „Nie je [...] rozhodujúce, v akej reči sú písané slovesné produkty, ale v akom sú ony vz'ahu ku kultúrnym a životným potrebám slovenského kolektíva. Organickou súčasťou slovenskej literatúry [...] sú teda i latinské, nemecké, maďarské, alebo v ktorejkoľvek inej reči písané diela [...]“¹³ Lingvistickú paralelu predstavuje pohľad jazykovedca Eugena Paulinyho, ktorý *Dejiny spisovnej slovenčiny* začína slovami: „Slováci užívali [...] predtým, kým nemali vlastný spisovný jazyk, viacej spisovných jazykov.“¹⁴ Prvoradú úlohu v tomto smere zohral, pravdaže, latinský jazyk. Výskum uplatnenia sa latinského jazyka na Slovensku a jeho symbióza so slovenským jazykovým prostredím je súčasťou bádateľských aktivít Slavistického ústavu Jána Stanislava už od jeho vzniku roku 1995.

Bieloruský historik a klasický filológ Al'aksandr Anatolievič Žlutka vidí miesto latinskej kultúry v Bielorusku nasledovne: „Diela, ktoré bieloruskí autori napísali la-

¹⁰ Vratović, Vladimir: Croatian Latinity and the Mediterranean Constant in Croatian Literary Culture. In Vratović, V.: *Croatian Latinity*, s. 9: „Thus the ground was being prepared for the National and Cultural Revival effected by Lj. Gaj and his collaborator in Zagreb in the eighteen thirties. In all this the Croatian writers in Latin played a very considerable part.“

¹¹ Por. k tomu Zavarský, S.: *Latinská kultúra na Slovensku v období národného obrodzenia*.

¹² Шевченко-Савчинська, Людмила: *Давня література з полону стереотипів*. 2-ге видання. Київ: Медієвіст 2014, s. 107: „[...] латиномовна література, маючи низку специфічних рис, залишається мовною версією національної, ще одним засобом вираження в письменницьких руках [...] Це підтверджується результатами аналізу жанрової належності творів латинською мовою та їхньої поетики.“

¹³ Mráz, Andrej: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1948, s. 9.

¹⁴ Pauliny, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. In *Slovenská vlastiveda*. Diel V. Sväzok 1. *Literatúra a jazyk*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1948, s. 327.

tinským jazykom, sú naplnené osobitou vôňou svojej doby. V nich sa odzrkadlili tie najvýznamnejšie a najvážnejšie udalosti bieloruskej histórie: vojny s križiakmi a s Moskvou, náboženské spory, magnátske konflikty [...] Latinské diela oslavujú mužnosť našich vojakov a vojvodcov a sú presiaknuté pátosom vlastenectva [...]“¹⁵ A na inom mieste: „Latinský jazyk, oddelený od svojho etnického koreňa, bol do veľkej miery pozbavený asimilačnej sily charakteristickej pre nové a politicky dominantné jazyky, akými boli napríklad poľština a neskôr ruština v Bielorusku. Táto osobitosť robila z latinčiny najpriateľnejší „odev duše“ pre nové národné organizmy.“¹⁶

Podobne sa o situácii na Slovensku vyjadril Anton Baník v štúdiu *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu* už v roku 1947: „Katolícka cirkev vysoko stavajúc princíp univerzálnej jednoty kresťanstva, pridržala sa dôsledne jazyka latinského, a tým nielen zapínala slovenský národ do latinsky vyjadrovanej, na Slovensku široko čítanej svetovej kultúry doby, ale okrem toho neutralizovala tak i výbojnosť maďarskej a nemeckej reči v hraniciach Slovenska [...]“¹⁷ Odhliadnuc od konfesionálneho zafarbenia Baníkovej výpovede môžeme konštatovať, že slovenský historik podobne ako Žlutka rozpoznal v latinčine kultúrny prostriedok i nástroj, ktorý bol v danej historickej situácii pre jeho národ najvhodnejší. Objaviť bohatstvo našej latinskej literatúry, ktorá hovorí o najvýznamnejších udalostiach a osobnostiach našich dejín, ktorá je presiaknutá vlasteneckým citom našich predkov – podobne ako toto bohatstvo dnes objavujú vedci v Bielorusku či na Ukrajine – to je pre nás zatiaľ hudba budúcnosti. No čiastkovými výskumami v oblasti latinskej náboženskej, polemickej a panegyrickej literatúry ako aj na poli latinskej poézie sa už Slavistický ústav Jána Stanislava SAV môže pochváliť. Osobitnú zmienku si zasluhuje výskum vedeckej spisby Martina Sentivániho. Jeho výsledky boli publikované v zahraničí a vznikla aj kritická komentovaná edícia s prekladom jedného zo Sentivániho vedeckých diel.

Na záver nie je možné nespomenúť paralelu nám najbližšiu, a síce paralelu s Poľskom. Poľský klasický filológ, neolatinista a osnovateľ centra pre výskum antických tradícií v strednej a východnej Európe vo Varšave, Jerzy Axer, vo svojich prácach explicitne hovorí o „slovanskej latinskosti“ poľskej kultúry. Latin-

¹⁵ Жлутка, Алясь: Лацінская літаратура як феномен беларускай культуры. In Спадчына 2/1993, s. 13-21 (prístupné v internete, http://pawet.net/library/history/bel_history/_articles/zhlutkaЖлутка_Алясь_Лацінская_літаратура_як_феномен_беларускай_культуры.html): „Творы, пісанія на лацінскай мове беларускімі аўтарамі, напоўненыя асаблівым водарам свайго часу. У іх адбіліся найбольш значныя і важныя падзеі беларускай гісторыі: войны з крыжакамі і Масковіяй, рэлігійныя спрэчкі і магнацкія ўсобіцы [...] Лацінскія творы славяць мужнасць нашых воінаў і вяводаў, прасякнутыя пафасам патрыятызму [...]“

¹⁶ Тамže: „Лацінская мова, адчужаная ад свайго этнічнага караня, у значнай меры была пазбаўленая асіміляцыйнай патэнцыі, характэрнай для новых і палітычна дамінуючых моваў (як, напрыклад, польскай, а пазней расейскай на Беларусі). Гэтая асаблівасць рабіла лаціну найбольш прымальным «адзеннем душы» для новых нацыянальных арганізмаў.“

¹⁷ Baník, Anton A.: *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu*. Martin: Matica Slovenská, 2000, s. 41.

skú kultúru vníma jednoznačne ako formujúci faktor poľskej národnej identity. Načrtávajúc paralelu medzi funkciou latinského jazyka v Poľsku a v Chorvátsku vyslovene poznamenáva, že ide o látku „zaujímavú pre každého slavistu“. V jednej zo svojich štúdií Axer napísal: „Latinčina sa v Poľsku ako živý jazyk udržala podstatne dlhšie než na západe a nadobudla tu status národného jazyka poľskej šľachty. Preto tu aj mohla pretrvať ako spisovný jazyk v tom zmysle, v akom na západe prestala fungovať už v 16. storočí. Namiesto toho, aby sa utiahla na pozíciu jazyka panegyrických konvencií či akademického ceremonálu, latinčina tu naďalej bola jazykom tvorivej praxe v próze i v poézii, no predovšetkým mala naďalej zaistený široký prístup k čitateľskej verejnosti. Zahraniční cestovatelia zaznamenali všeobecné používanie latinčiny v Poľsku [...] Dlho by sme mohli citovať správy, v ktorých sa vyjadruje počudovanie nad touto skutočnosťou [...] Najdôležitejšie pre nás je, [...] že v tom videli poľskú osobitosť [...] Texty klasických autorov sa v Poľsku pomerne dlho vzpierali pokusom preložiť ich do poľštiny preto, lebo pomerne dlho sa tu bežne čítavali v origináli.“¹⁸ Každému, kto sa orientuje v dejinách slovenskej kultúry, je poľsko-slovenská paralela zrejmá.

Uviedol som niekoľko vyjadrení najvýznamnejších odborníkov vo výskume latinskej kultúry v slovanskom prostredí. Úplne jasne sa ukazuje, že Slovania – západní, južní i východní – latinskú kultúru pokladajú za podstatný prvok svojej identity. Je veľmi zaujímavé, že podobné vyjadrenia u bádateľov na západe nenájdeme. Latinská kultúra sa tu vníma vo svojom vzdelaneckom, reprezentatívnom či politickom rozmere, avšak o organickom prepojení latinskej kultúry a národného vývinu niet reči. Zdá sa, že ide jednoznačne o slovanské špecifikum.

Teraz určite lepšie rozumieme Kollárovým slovám o tom, že „slavistika ničím nezíska viac ako štúdiom antiky.“ Po takmer dvesto rokoch by sme hádam mohli Kollárov výrok parafrázovať a povedať, že slavistika sa nezaobíde bez výskumu latinskej kultúry slovanských národov. Konceptia výskumu slovensko-latinských vzťahov v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV nielen že ponúka priestor na realizáciu takéhoto zámeru, ale aj umožňuje jeho uskutočňovanie v kontexte slovanského sveta, kam, ako sme videli, prirodzene patrí.

---

¹⁸ Axer, Jerzy: «Latinitas» jako składnik polskiej tożsamości kulturowej. In Axer, J. (ed.): *Tradycje antyczne w kulturze europejskiej. Perspektywa polska*. Warszawa: Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej, Uniwersytet Warszawski, 1995, s. 77: „Wobec znacznie dłuższego niż na Zachodzie utrzymania się łaciny jako żywego języka w Rzeczypospolitej i wobec uzyskania przez nią rangi języka narodowego ‚narodu szlacheckiego‘, mogła ona pozostać tutaj językiem literackim w takim sensie, w jakim na Zachodzie przestała być już w początkach XVI wieku. Zamiast wycofać się—poza Kościołem—na pozycje obrzędowego języka konwensu panegyrycznego i obyczaju akademickiego, łacina bywała tu nadal językiem twórczej praktyki w prozie i poezji; przede wszystkim jednak miała nadal zagwarantowany szeroki dostęp do czytającej publiczności. Cudzoziemcy podróżujący po Polsce często [...] odnotowywali powszechne użycie łaciny [...] Można by długo cytować zapiski, w których dają wyraz zdziwieniu z tego powodu. [...] najważniejsze, że [...] w tym widzieli polską specyfikę. [...] Oto oryginalne teksty autorów klasycznych stosunkowo długo opierały się próbom przełożenia ich na polski, bo stosunkowo długo czytano je dość powszechnie w oryginale.“